

WITOLD FILIPCZAK
UNIwersytet Łódzki*

 <https://orcid.org/0000-0001-5953-2480>

Uwagi o sejmikach litewskich w czasach Rady Nieustającej na tle praktyki parlamentarnej powiatu kowieńskiego

Streszczenie. W artykule omówiono wybrane aspekty funkcjonowania sejmików litewskich w czasach Rady Nieustającej (zwłaszcza w latach 1776–1786). Wykorzystane zostały wiadomości na temat powiatu kowieńskiego znane dzięki *Aktom sejmiku kowieńskiego w latach 1733–1795* opublikowanym w 2019 r. przez Monikę Jusupović. Informacje te skonfrontowano z danymi dotyczącymi sejmików lidzkiego i wiłkomierskiego pochodzącymi z kwerendy źródłowej w archiwach w Mińsku i Wilnie. Do celów porównawczych wykorzystane zostały wyniki badań historyków litewskich (sejmik wileński), polskich i białoruskich. W tekście przedstawiono m.in. takie zagadnienia, jak funkcjonowanie sejmików gospodarskich, relacyjnych i elekcyjnych. Zaprezentowano także informacje dotyczące typów akt sejmikowych, które są charakterystyczne dla parlamentaryzmu litewskiego. Omówione zostały dodatkowe wiadomości związane z życiem politycznym powiatu kowieńskiego, których nie uwzględniła M. Jusupović. W końcowej części artykułu wyeksponowane są specyficzne aspekty badań nad litewskim parlamentaryzmem. Dzięki zwyczajowi podpisywania uchwał sejmiku przez ogół osób w nim uczestniczących możliwe jest przybliżone oszacowanie liczebności zgromadzenia. W drugiej połowie XVIII w. nadal istniały znaczące różnice między sejmikami litewskimi a koronnymi, choć widoczna jest tendencja do upodobniania się modeli funkcjonujących w obu krajach.

Słowa kluczowe: sejmiki, parlamentaryzm, Wielkie Księstwo Litewskie w XVIII w., Kowno, Lida, Wiłkomierz.

Sejmiki litewskie w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego nie są obszarem badawczym, który cieszy się wśród historyków polskich dużym zainteresowaniem. Zapewne

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Nowożytnej, e-mail: witold.filipczak@uni.lodz.pl

wpływ na to ma to, że podstawowe zasoby źródłowe, księgi sądowe z obszaru Wielkiego Księstwa Litewskiego, znajdują się w Mińsku i Wilnie, co nie ułatwia kwerendy, a ponadto wydłuża proces zbierania materiałów. Istotną pomocą może więc stać się publikacja *Akt sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*¹. Wydawnictwo jest efektem wieloletniego zainteresowania Moniki Jusupović dziejami politycznymi powiatu kowieńskiego². Opublikowane dokumenty poprzedzone zostały wstępem badaczki. Autorka zawarła w nim szereg ustaleń dotyczących funkcjonowania sejmików litewskich, kowieńskich w szczególności³. Zachęciło mnie to do uzupełnienia lub rozwinięcia niektórych zagadnień, a czasami także ich korekty. Odwołując się do wiadomości o sejmikach kowieńskich, przedstawię własne ustalenia dotyczące funkcjonowania sejmików litewskich w latach 1776–1786. Moje refleksje nad specyfiką sejmiku kowieńskiego na tle zgromadzeń w Wielkim Księstwie Litewskim nie odnoszą się do nich całościowo. Nawiążę przede wszystkim do sejmików powiatów wilkomierskiego i lidzkiego (w latach 1776–1786)⁴. Postaram się też wykorzystać ustalenia literatury przedmiotu, zwłaszcza wyniki uzyskane przez historyków litewskich. W wielu sprawach dostarczają one cennego materiału o charakterze porównawczym. Mam na myśli prace Robertasa Jurgaitisa dotyczące dziejów sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795 (dysertację i monografię)⁵.

¹ *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

² M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014; e a d e m, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2016, t. II, s. 127–142; e a d e m, *Problem legalnego miejsca sejmików jako element rywalizacji politycznej: na przykładzie sejmików kowieńskich za panowania Stanisława Augusta*, „Przełęcz Wschodni” 2018, t. XIV, z. 4 (56), s. 841–854; e a d e m, *Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych*, „Klio” 2019, t. L, nr 3, s. 35–58.

³ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 5–31.

⁴ Podstawę źródłową stanowią: dokumenty sejmików lidzkich aktywowane w lidzkich księgach grodzkich: Nacyjnalny historyczny archiw Biełarusi, Minsk [dalej: NGAB], fond 1722, wopis 1, sprawa 12, 13, 14; akta sejmikowe wilkomierskie w: Lietuvos valstybės istorijos archyvas [dalej: LVIA], fondas SA, sygn. 13932–13939 (księgi grodzkie) i 14209 (księga ziemską). Sygnatury w LVIA podają według tradycyjnego układu, bez uwzględnienia dokonanej w ostatnim czasie numeracji fondu, w którym znajdują się księgi.

⁵ R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Daktaro disertacija*, Kaunas 2007 (dzięki uprzejmości Autora korzystałem z rozprawy w formacie .pdf); id e m, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Monografija*, Vilnius 2016.

Ważne dla tematu są też badania Adama Stankeviča. W 2013 r. przedstawił on rozprawę doktorską poświęconą Trybunałowi Głównemu Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVIII w.⁶ W pracy omówione zostały rugie deputackie z lat 1779, 1780, 1785 i 1786, które dotyczyły m.in. rozstrzygnięcia rozdwojonych elekcji kowieńskich⁷. Pięć lat później dysertacja A. Stankeviča została opublikowana w Wilnie jako książka⁸.

Dla studiów porównawczych znaczenie mają także prace polskich historyków. Badania Stanisława Kościałkowskiego i jego uczennic są bardzo istotne dla znajomości mechanizmów sejmikowych na Litwie w tym okresie, jednak niewiele uwagi poświęcają zagadnieniom ustrojowym i organizacyjnym sejmików⁹. Ważna jest monografia Andrzeja B. Zakrzewskiego o sejmiku trockim. Dotyczy jednak całości jego dziejów, więc czasy Rady Nieustającej nie stały się przedmiotem szczegółowych rozważań¹⁰. Książki Andrzeja Rachuby o roli Litwy w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej i Diany Koniecznej o sejmiku brzeskolitewskim nie obejmują czasów stanisławowskich¹¹. Istotne są także badania historyków białoruskich, zwłaszcza aktywnego na polu sejmikowym Andreja Macuka, którego publikacje dotyczą jednak przede wszystkim czasów saskich, zwłaszcza epoki Augusta III Wettyna¹². Pozostaje

⁶ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška. Dakataro disertacija*, Vilnius 2013 [dysertacja doktorska w formacie .pdf].

⁷ A. Stankevič, *op. cit.*, s. 96–98, 104–105.

⁸ W Polsce ukazała się recenzja tej pracy: K. Frejlich, (rec.) Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2018, ss. 528, il., ISBN 978-609-8183-42-9, „Rocznik Lituaniści” 2018, t. IV, s. 172–175.

⁹ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. I–II, Londyn 1970–1971; K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec Zbioru Praw Andrzeja Zamoyskiego (w świetle litewskich instrukcyj poselskich z lat 1776, 1778, 1780, 1782)*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła historyków Słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 156–188; A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła...*, s. 121–155.

¹⁰ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000 [dalej: A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*].

¹¹ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2012.

¹² Oprócz szeregu artykułów (do niektórych odwołuje się w dalszej części tekstu) wymienić należy monografię: A. Macuk, *Baraćba mahnackich hrupowak u WKŁ (1717–1763 hh.)*, Minsk 2010.

jeszcze kilka artykułów poświęconych zwykle zagadnieniom szczegółowym¹³. Ostatnio historycy z Litwy i Białorusi zainteresowali się parlamentaryzmem Wielkiego Księstwa w końcowych latach I Rzeczypospolitej (1791–1794). Badania te dotyczą jednak życia sejmikowego funkcjonującego już w zmienionych ramach prawnych, co było spowodowane reformami z 1791 i 1793 r.¹⁴

Wielu materiałów do spostrzeżeń dostarczyły mi *Akta sejmiku kowieńskiego*. Ramy konstrukcyjne mojej analizy będą więc nawiązywać do wstępu autorstwa M. Jusupović oraz wydanych przez nią materiałów sejmikowych. Aby pokazać różnicę w dostępności do źródeł koronnych i litewskich, krótko przypomnę ostatnie osiągnięcia w zakresie edytorstwa akt sejmikowych. Dysponujemy już sporą liczbą wydawnictw odnoszących się do sejmików koronnych. Ich liczba w XXI w. poważnie wzrosła dzięki wysiłkom Michała Zwierzykowskiego i zespołów pracujących pod jego kierownictwem nad aktami sejmików wielkopolskich¹⁵, a także dzięki pracom historyków lubelskich z Henrykiem Gmitemkiem na czele (sejmiki

¹³ V. Buben, *Rozdwojone wybory urzędników ziemskich na sejmiku elekcyjnym województwa nowogródzkiego 5 lutego 1777 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2006, z. 133, s. 55–71; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. V, nr 1 (9), s. 235–276. Nie zdążyłem już wykorzystać artykułu o sejmikach mozyrskich: D. Rolnik, *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778–1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Parlamentaryzm u Wialikim Kniastwie Litouskim u XVIII stahoddzi*, składalniki A. Macuk, R. Jurgaitis (*Aktualnyje problemy istorii i kultury. Zbornik nawukowych artykułau*, выпуск 2), Minsk 2020, s. 258–280, który ukazał się po napisaniu mojego tekstu. Bardziej syntetyczny charakter ma artykuł: A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 59–66.

¹⁴ W tomie *Parlamentaryzm u Wialikim Kniastwie Litouskim...*, który ukazał się już po przygotowaniu tego tekstu, znajdują się artykuły Ramunė Šmigelskytė-Stukienė o sejmikach województwa grodzieńskiego w lutym 1794 r. i Vadzima Anipiarkou o powiecie słuczoreskim w latach 1791–1792.

¹⁵ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.

chełmskie i lubelskie)¹⁶. Ukazały się również akta egzulanckiego sejmiku podolskiego opracowane przez Jarosława Stolickiego oraz opublikowane przez zespół Mirosława Nagielskiego lauda województwa rawskiego¹⁷. Znacznie gorzej wygląda sytuacja, jeśli chodzi o sejmiki z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na uwagę zasługuje wydawnictwo litewskich badaczy: Robertasa Jurgaitisa, Adama Stankeviča i Asty Verbickienė, które zawiera litewskie instrukcje poselskie na Sejm Czteroletni¹⁸. Prowadzone są prace nad edycją akt sejmików nowogródzkich (zespół kierowany przez A. Rachubę) i wileńskich (zespół Tomasza Kempy)¹⁹, które nie zostały dotychczas opublikowane. Ze względu na specyfikę sejmików litewskich w wielu sprawach badacze mają ograniczone możliwości wykorzystania koronnych akt sejmikowych jako materiału porównawczego. Jednak odwołanie się do praktyki sejmików koronnych wydaje mi się konieczne do zrozumienia pewnych cech specyficznych dla litewskiej kultury parlamentarnej.

We wstępie do *Akt sejmiku kowieńskiego* omówione zostały dzieje polityczne tego powiatu w latach 1733–1794. Autorka mogła tu wykorzystać swoje dotychczasowe doświadczenia badawcze, związane zwłaszcza z monografią o politycznej aktywności Zabiellów w czasach Augusta III i Stanisława Augusta²⁰. Tekst M. Jusupovič dotyczy okresu przeszło 60 lat, więc trudno się dziwić, że prezentacja poszczególnych kampanii sejmikowych ma zwężony charakter²¹. Autorka pominęła (lub tylko zasygnalizowała) kilka interesujących

¹⁶ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013; *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

¹⁷ *Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, oprac. J. Stolicki, Kraków 2002; *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*, red. M. Nagielski, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, Warszawa 2017.

¹⁸ *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015. Por. też W. Filipczak, *Instrukcje dla posłów z Wielkiego Księstwa Litewskiego na Sejm Wielki. Uwagi na temat nowego litewskiego wydawnictwa źródłowego* (rec.: *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos [1788–1790]*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, UAB „Vita Litera“, Vilnius 2015, ss. 436), „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, R. XVI, nr 2, s. 302–314.

¹⁹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 7.

²⁰ M. Jusupovič, *Prowincjonalna elita litewska...*, s. 279–321.

²¹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 7–18.

wydarzeń rozgrywających się wokół politycznych sporów w powiecie kowieńskim, do których powrócę w dalszej części artykułu.

Wiele wiadomości o aktywności parlamentarnej szlachty kowieńskiej dostarcza *Zestawienie sejmików kowieńskich oraz wydanych przez nie akt*²². Mamy w nim zebrane przez M. Jusupovič w formie tabel wiadomości o układzie źródeł według roku powstania i typu dokumentu (instrukcje, kredensy, sufragia, lauda, manifesty, listy królewskie lub inne listy na sejmiki itd.)²³. We wprowadzeniu do zestawienia zabrakło jednak chociażby wzmianki o koncepcji sejmiku – stworzonej przez Adama Lityńskiego – jako jednolitej instytucji prawnej²⁴. Zyskała ona dość powszechną akceptację historyków zajmujących się problematyką sejmikową²⁵. Wprawdzie została ona sformułowana na podstawie źródeł pochodzących z Korony, ale jej założenia zaakceptował Andrzej B. Zakrzewski, wybitny znawca parlamentaryzmu litewskiego²⁶. Posługiwał się nią także, choć zachowując pewien dystans, A. Rachuba – kolejny znakomity badacz tej tematyki²⁷. Jak zauważył ten historyk, koncepcja Lityńskiego w odniesieniu do początków litewskich sejmików nie przystaje do obowiązujących w Wielkim Księstwie rozwiązań prawnych²⁸. Uważam jednak, że „wielofunkcyjne” sejmiki gromniczne w omawianym przeze mnie okresie doskonale do tej teorii pasują.

Analizując dane liczbowe dotyczące sejmików kowieńskich (było ich 116, ale dostępne są źródła dotyczące 97), widzimy dominację sejmików deputackich. Obradowały one 59 razy (powinny zbierać się co roku, wyjątek stanowiły okresy bezkrólestwa i czasy konfederacji generalnych). Odbyło się także 28 zgromadzeń przedsejmowych²⁹. Zwraca uwagę to, że nieliczne były w Kownie sejmiki gospodarskie, choć również one powinny zbierać się corocznie (dzień po wyborze deputata). Poświadczonych źródłowo obrad jest tylko 13, choć M. Jusupovič słusznie zakłada, że mogło być ich więcej. Świadczy o tym sytuacja z 1782 r., kiedy nie ma żadnej

²² *Ibidem*, s. 18–27.

²³ *Ibidem*, s. 22–24.

²⁴ A. Lityński, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 1969, nr 5, Prace Prawnicze 1, s. 89–105.

²⁵ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województwa poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010, s. 21.

²⁶ A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 23.

²⁷ A. Rachuba, *op. cit.*, s. 9.

²⁸ *Ibidem*, s. 72–73.

²⁹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 18.

uchwały, choć o sejmiku gospodarskim jest wzmianka w kredensie dla deputatów na Trybunał Litewski podpisanym 5 lutego³⁰.

Powyższe zjawisko nie może dziwić, gdyż traktowanie obrad gospodarskich jako nieobligatoryjnych stwierdzili już badacze sejmików koronnych. Jerzy Włodarczyk zauważył, że w województwie łęczyckim do obrad tych przystępowano czasami jeszcze w dniu wyboru deputata, bez elekcji nowego marszałka czy spisania odrębnego laudum³¹. Można dodać, że w latach osiemdziesiątych XVIII w. w Łęczycy uchwały gospodarskie podejmowano nie tylko na sejmikach deputackich (1785), lecz także na poselskich (1784)³². Podobne sytuacje (w stosunku do zgromadzeń deputackich) odnotował Adam Lityński w odniesieniu do sejmików województwa płockiego. Badacz ten stwierdził: „Nie traktowano, widać, zebrania nazajutrz po deputackim jako obligatoryjnego, jeśli brakło dlań materii”³³. Z monografii Waldemara Bednaruka wynika, że w latach 1764–1794 w województwie lubelskim obradowało 12 sejmików gospodarskich. W liczbie tej są dwa konkurencyjne sejmiki w lipcu 1776 r., po rozdwojeniu zgromadzenia przedsejmowego, a także dwukrotne obrady *boni ordinis* odbywające się w dniu wyboru deputata (1780, 1785)³⁴. Zjawisko zmniejszania się aktywności sejmików w sprawach samorządowych widoczne jest również w prowincji wielkopolskiej w latach osiemdziesiątych XVIII w. O ile w okresie 1777–1780 sejmiki gospodarskie w Środzie zebrały się cztery razy, o tyle już dla okresu 1781–1786 nie ma żadnej uchwały *boni ordinis*³⁵. Podobna była sytuacja na Kujawach, gdzie po sejmiku w 1777 r. nie ma żadnego takiego zgromadzenia do 1786 r., a uchwały o charakterze samorządowym i ekonomicznym podejmowano w czasie innych obrad. W 1779 r. był to sejmik deputacki, rok później przedsejmowy³⁶. W województwie sieradzkim dla lat 1777–1780 nie są znane uchwały gospodarskie, choć już

³⁰ *Ibidem*, s. 19, 345–346.

³¹ J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973, s. 94.

³² W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 493.

³³ A. Lityński, *Sejmiki województwa płockiego przed i w czasie Sejmu Czteroletniego. Z badań nad organizacją i funkcjonowaniem*, [w:] *W dwusetną rocznicę wolnego Sejmu. Ludzie – państwo – prawo czasów Sejmu Czteroletniego*, red. A. Lityński, Katowice 1988, s. 80.

³⁴ W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011, s. 80–82, 403–423.

³⁵ W. Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 298–299.

³⁶ *Ibidem*, s. 558–559.

w okresie 1781–1788 zebrały się cztery takie sejmiki (w Piotrkowie)³⁷. Podobna do wielkopolskiej była sytuacja w województwie płockim. W Raciążu w latach 1775–1778 sejmik gospodarski zebrał się trzy razy, później zaś (lata 1779–1787) nie ma wiadomości, żeby odbyło się odrębne zgromadzenie tego rodzaju³⁸.

Jak się wydaje, analogicznie wyglądała sytuacja w Wielkim Księstwie Litewskim. Podobnie jak w Koronie, również tutaj na spadek znaczenia obrad gospodarskich wpłynąć mogło pozbawienie sejmików (w latach 1766–1768) uprawnień podatkowych i finansowych³⁹. O zasadności takiej tezy może świadczyć częstotliwość obrad wileńskich sejmików gospodarskich, które w latach 1733–1794 zbierały się 23 razy⁴⁰ (z przyczyn porównawczych ograniczam statystykę do okresu zbadanego przez M. Jusupović). Na okres 1733–1763 przypada 14 zgromadzeń wileńskich, a w latach 1764–1768 odbyły się dwa sejmiki (1765, 1768). Po 1768 r. na obrady gospodarskie w Wilnie zebrano się więc siedem razy. Liczba ta wymaga jednak komentarza, gdyż rozkład zgromadzeń był bardzo nierównomierny. W latach 1769–1772 sejmiki gospodarskie odbywały się corocznie⁴¹. Po pierwszym rozbiórze szlachta zebrała się w Wilnie na zgromadzeniach gospodarskich tylko trzy razy (1785, 1787, 1792)⁴². Sejmik trocki, jak wynika z przykładów przytoczonych przez A.B. Zakrzewskiego, w okresie od pierwszego rozbioru do Konstytucji 3 maja zbierał się na obradach gospodarskich przynajmniej cztery razy (1773, 1775, 1786, 1791)⁴³.

Jak na tym tle wypada powiat kowieński? Istnieją tylko trzy wiadomości o sejmikach w czasach Augusta III Wettyna (1743, 1744, 1761). Kolejne trzy zgromadzenia tego rodzaju zebrały się w początkach panowania Stanisława Augusta (1766, 1767, 1768)⁴⁴.

³⁷ W latach: 1781, 1785, 1787, 1788. *Ibidem*, s. 425–427, 436–437, 441.

³⁸ W. Filipczak, *Sejmiki województwa płockiego 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2009, R. VIII, nr 2, s. 53–54.

³⁹ A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 210–211; M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003, s. 247–248, 253.

⁴⁰ R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios...*, s. 367–402. Sejmiki te obradowały w latach: 1733, 1734, 1737–1742 (co rok), 1744, 1748, 1756, 1757, 1759, 1760, 1764, 1765, 1768–1772 (co rok), 1785, 1787, 1792.

⁴¹ *Ibidem*, s. 389–391.

⁴² *Ibidem*, s. 397–399. Na temat politycznych aspektów sejmiku wileńskiego w 1792 r. por. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 300–301.

⁴³ A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 183–184.

⁴⁴ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 69–71, 136, 188–189, 212–213, 225–226.

W Kownie, w porównaniu z Wilnem, z okresu po 1768 r. pozostało nieco mniej – sześć akt sejmików gospodarskich (nie było ich w 1782 r.). Do ciekawych wniosków prowadzi jednak analiza ich rozkładu chronologicznego. Pierwsze dwa zgromadzenia *boni ordinis* zebrały się jeszcze w dobie konfederacji barskiej (1771, 1772)⁴⁵. Kolejne zachowane akta sejmiku gospodarskiego pochodzą dopiero z 1785 r., a kolejne trzy z czasów Sejmu Czteroletniego (1790, 1791, 1792)⁴⁶. Oznacza to, że z okresu od pierwszego rozbioru do 1784 r. nie zachowały się żadne uchwały gospodarskie (podobna sytuacja była w Wilnie). Nie wynika jednak z tego, że obrady *boni ordinis* nie odbywały się w tym czasie. Są powody, by sądzić, że mogło być inaczej, za czym przemawia uniwersał Stanisława Augusta z 20 czerwca 1775 r. w sprawie wyboru na sejmikach komisarzy prowiantowych (dostawy żywności i furazu dla wojsk rosyjskich)⁴⁷ oraz wspomniana wzmianka o obradach gospodarskich w kredensie deputackim z 1782 r. Nie bez znaczenia był powód, dla którego pojawiła się uchwała zgromadzenia *boni ordinis* w lutym 1785 r. Było nim wystawienie kredensu i instrukcji dla delegatów powiatu kowieńskiego do arcybiskupa gnieźnieńskiego Michała Poniatowskiego⁴⁸. Mieli oni złożyć powinszowanie i oświadczyć rekognicję nowemu prymasowi, który uzyskał nominację od swego królewskiego brata w październiku 1784 r.⁴⁹ W lipcu 1785 r., przy okazji odbywających się w połowie miesiąca sejmików deputackich i gospodarskich, podobne poselstwa wysłało także wiele sejmików koronnych⁵⁰. Można postawić hipotezę, że jeśli na Litwie w czasach Rady Nieustającej odbywały się obrady gospodarskie, ich uchwały nie zawsze były wpisywane do ksiąg sądowych. Ze względu na utratę uprawnień finansowych przez sejmik prawdopodobnie nie widziano takiej potrzeby.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 243, 245–246.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 389–390, 446–448, 456–457, 497–499.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 254. Z nieznanых powodów w tytule dokumentu podana jest inna data (21 VI 1775 r.) niż w tekście uniwersału.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 389–392.

⁴⁹ Król Stanisław August nominował M. Poniatowskiego na arcybiskupa gnieźnieńskiego na sesji Rady Nieustającej 2 X 1784 r. Por. Protokół potoczny Rady Nieustającej z 2 X 1784 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], tzw. Metryka Litewska, [dalej: ML], dział VII, sygn. 52, k. 91v. Por. też Z. Zielińska, *Poniatowski Michał Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. XXVII, Wrocław 1983, s. 457; R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, przekł. M. Ugniewski, Kraków 2012, s. 224.

⁵⁰ W. Filipczak, *Życie sejmikowe...*, s. 140, 142.

Potwierdzeniem powyższego poglądu mogą być dane z lat 1776–1786 dotyczące sejmików powiatów wilkomierskiego i lidzkiego (wchodziły one w skład województwa wileńskiego⁵¹). W Wilkomierzu, jak wynika z postanowień sejmiku gromnicznego z 5–7 lutego 1781 r., 6 lutego (dzień po wyborze deputata) zebrano się na obrady *boni ordinis*⁵². Kolejny sejmik gospodarski, który tym razem pozostawił po sobie uchwałę w aktach sądowych, odbył się 4 lutego 1783 r. Miejscowa szlachta uchwaliła wówczas laudum dotyczące wysłania do Warszawy, jako delegata sejmiku, sędziego–prezydenta sądu ziemskiego Józefa Kuszelewskiego⁵³. Miał on czuwać nad uzyskaniem od Rady Nieustającej odpowiedzi na memoriał, który ziemianie wilkomierscy złożyli w sprawie nadużyć przy pobieraniu opłat w komorach celnych (narzuconych przez Komisję Skarbu Litewskiego), co utrudniało handel z Rygą. Uczestnicy sejmiku uchwalili osobny „instrument” dla delegata (jego treść nie jest znana⁵⁴), a także przewidzieli rekompensatę finansową za poniesione koszty. Miała ona pochodzić z dodatkowych 15 groszy pobieranych z każdego dymu w powiecie (dotyczyło to raty marcowej w 1783 r.), który był zobowiązany do płacenia podymnego⁵⁵. W tym wypadku, podobnie jak w Kownie w 1785 r., chodziło o nadzwyczajne działania miejscowej szlachty, które nie mieściły się w tematyce spraw lokalnych i samorządowych. Należy też zauważyć, że sejmik podjął uchwałę podatkową (wbrew prawu z 1768 r.⁵⁶), co było zapewne kolejnym powodem, dla którego laudum zostało wpisane do ksiąg grodzkich.

⁵¹ Powiat lidzki wszedł ostatecznie w skład województwa wileńskiego około 1568 r. Por. *Urzednicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. Spisy*, t. I (*Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpraca U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004, s. 16–17.

⁵² Instrument uniwersalny elekcji urzędników, Wilkomierz 7 II 1781 (wpis do ksiąg grodzkich wilkomierskich 8 II), LVIA, fondas SA, sygn. 13934, k. 452–453.

⁵³ Laudum powiatu wilkomierskiego dla J. Kuszelewskiego, Wilkomierz 4 II 1783, LVIA, fondas SA, sygn. 13936, k. 36–36v. Szerzej temat omawiam w artykule: W. Filipczak, *Sejmiki powiatu wilkomierskiego w latach 1781–1784*, „Zapiski Historyczne” 2020, t. LXXXV, z. 2, s. 67–93.

⁵⁴ W odniesieniu do czasów wcześniejszych D. Konieczna (*op. cit.*, s. 77) zauważyła, że nie zawsze w księgach grodzkich brzeskolitewskich są oblaty instrukcji dla posłów wysyłanych przez sejmiki gospodarskie lub relacyjne, choć wzmiankuje się o nich w uchwałach.

⁵⁵ Laudum dla J. Kuszelewskiego, Wilkomierz 4 II 1783, LVIA, fondas SA, sygn. 13936, k. 36v–37.

⁵⁶ *Volumina legum* [dalej: *Vol. leg.*], t. VII, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 294 (ustawa: *Porządek sejmikowania*); A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 211.

Odmiennej sytuację, podobną do praktyki kowieńskiej z 1782 r., mamy w powiecie lidzkim. W czasie obrad gromnicznych w lutym 1784 r. w Lidzie zebrał się także sejmik *boni ordinis*. Uchwała tego zgromadzenia nie została wniesiona do ksiąg grodzkich, ale wzmianka na temat obrad gospodarskich znalazła się w dwóch kredensach dla urzędników lidzkich (podkomorzego i marszałka powiatowego) wybranych na sejmikach elekcyjnych zakończonych 11 lutego 1784 r.⁵⁷ Zgromadzenie gospodarskie obradowało po elekcji deputatów na Trybunał Litewski (odbyła się 9 lutego 1784 r.), być może jeszcze tego samego dnia⁵⁸. W świetle powyższych przykładów można zaryzykować tezę, że przynajmniej na części sejmików litewskich funkcjonowała praktyka, że uchwały *boni ordinis* wpisywano do ksiąg sądowych tylko w sytuacji, kiedy dotyczyły szczególnie istotnych spraw.

Według M. Jusupović w Kownie od 1733 r. odbył się tylko jeden sejmik relacyjny. Zebrał się on 23 lipca 1764 r.⁵⁹, miesiąc po zakończeniu zgromadzenia konwokacyjnego. Był on jednocześnie sejmikiem przedelekcyjnym. Takie połączenie obrad wynikało z ustawy wydanej przez sejm konwokacyjny⁶⁰. Komentując brak dokumentów uchwalonych przez inne sejmiki relacyjne, M. Jusupović stwierdziła, że „można mieć wątpliwości, czy w tym czasie one nie zanikały”⁶¹. Wskazała także, powołując się na badania Andrzeja B. Zakrzewskiego, że podobna sytuacja występowała w odniesieniu do sejmiku trockiego⁶². Według M. Jusupović obrady relacyjne z zasady były łączone z innymi sejmikami. Przywołała w tej sprawie ustalenia zawarte w monografii Waldemara Bednaruka⁶³. Autorka wstępu do *Akt sejmiku kowieńskiego* stwierdziła też, że sejmiki

⁵⁷ Kredens na podkomorstwo dla Tadeusza Narbutta, Lida 11 II 1784 (aktykacja 12 II 1784), NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 13, k. 631–631v; Kredens na marszałkostwo lidzkie dla Franciszka A. Alexandrowicza, Lida 11 II 1784 (aktykacja 13 II 1784), NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 13, k. 636–636v.

⁵⁸ Kredens na podkomorstwo dla T. Narbutta, Lida 11 II 1784, NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 13, k. 631.

⁵⁹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 19, 164–165.

⁶⁰ *Vol. leg.*, t. VII, s. 10 (ustawa: *Sejmiki relationis*). Na temat postanowień sejmiku przedelekcyjnego powiatu rzeczywistego por. A.U. Macuk, *Reczyckija pawiatowuja sojmiki u bieskaraleuie 1764 h.*, „Izwiestija Gomielskiego gosudarstwienno-go uniwersitieta imieni F. Skoriny” 2018, nr 4 (109), s. 50–51.

⁶¹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 19.

⁶² *Ibidem*, s. 19–20. Por. A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 148.

⁶³ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 19; W. Bednaruk, *op. cit.*, s. 83–84.

relacyjne mogły odbywać się częściej, „ale nie wydawano na nich żadnych aktów prawnych”. Na potwierdzenie tej tezy przytoczony został sejmik relacyjny z lutego 1779 r., który dokumentów nie pozostawił, choć wspomniano o nim w remanifeście z 12 lutego 1779 r.⁶⁴ Dodam, że o złożeniu na sejmiku gospodarskim relacji z sejmu przez Adama Kozakowskiego wiemy też z jego listu z 12 lutego 1779 r.⁶⁵

Przytoczone ustalenia nie wystarczają do wyjaśnienia braku uchwał sejmików relacyjnych. W odniesieniu do czasów Augusta III można założyć, że duże znaczenie miało notoryczne (od 1738 r.) niedochodzenie sejmów. Za taką tezę świadczyć może sytuacja sejmiku wileńskiego od 1733 r. Przez 61 lat (1733–1794) R. Jurgaitis odnotował tylko dwa zgromadzenia relacyjne. Sejmiki te, będące jednocześnie zgromadzeniami pokonwokacyjnymi i przedelekcyjnymi, obradowały w lipcu 1733 r. i w lipcu 1764 r.⁶⁶ Bardziej skomplikowane jest wytłumaczenie zaniku sejmików relacyjnych w czasach panowania Stanisława Augusta. Zebranie się sejmików relacyjnych przewidziały, co zauważył litewski historyk, jeszcze ustawy sejmu koronacyjnego w 1764 r. (ich termin ustalono „na sejmiki pogromniczne” w 1765 r.) i zwyczajnego w 1766 r. (na Litwie miano zebrać się „nazajutrz po sejmikach gromnicznych gospodarskich” w 1767 r.)⁶⁷. Jednak przez kolejne kilkanaście lat panowania tego monarchy (do 1778 r.) nie było prawnych podstaw do ich zbierania się, co było zapewne świadomą polityką dworu. Brakuje uniwersałów królewskich zwołujących sejmiki relacyjne; milczą na ich temat także konstytucje sejmowe. Jedynym znanym mi wyjątkiem jest uniwersał Stanisława Augusta z 6 kwietnia 1768 r., na podstawie którego zwołane zostały przez wojewodów sejmiki posej-

⁶⁴ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 19, 300.

⁶⁵ A. Kozakowski do NN, Kowno 12 II 1779, AGAD, Zbiór Popielów [dalej: ZP], sygn. 111, k. 42; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 339. W książce nieścisła jest informacja, że relację złożono na sejmiku deputackim.

⁶⁶ R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios...*, s. 368, 385; idem, *Funkcjonowanie sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795: między szlacheckim parlamentaryzmem a samorządem*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 47.

⁶⁷ *Vol. leg.*, t. VII, s. 186 (ustawa: *Sejmiki relacyjne w W. Ks. Lit.*), 221 (ustawa *Deklaracja sejmików relacyjnych...*); R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio...*, s. 47; idem, *Funkcjonowanie sejmiku...*, s. 43.

mowe w Prusach Królewskich⁶⁸. Obrady te były zbojkotowane przez szlachtę znajdującą się pod wpływem konfederacji barskiej⁶⁹.

Nie oznacza to jednak, że w latach 1768–1778 całkowicie poniechano zwyczaju składania relacji z obrad sejmku, o czym świadczy przykład relacji z sejmku rozbiorowego złożonej przez Feliksa Oraczewskiego na sejmiku poselskim województwa krakowskiego w Proszowicach (15 lipca 1776 r.)⁷⁰. Na sejmiku trockim w lutym 1777 r. została przedstawiona relacja z sejmku, który odbył się w roku poprzednim⁷¹.

Istotna zmiana nastąpiła w wyniku decyzji sejmku z 1778 r. Parlament przyjął wówczas ustawę pt. *Sejmiki relationis dla Korony i Księstwa Litewskiego*⁷². Mówiono w niej wprawdzie o przywróceniu sejmików relacyjnych, jednak ustalono, że mają się one odbywać na pierwszych obradach po zakończeniu sejmku⁷³. W praktyce oznaczało to, że nie były to odrębne sejmiki relacyjne, lecz relacje poselskie składane na innych sejmikach. Tak też wyglądała praktyczna realizacja tej ustawy w Koronie. Jeśli relację złożono, najczęściej okazją do niej był lipcowy sejmik deputacki (inaczej było w województwie mazowieckim), ewentualnie obrady poświęcone wyborowi kandydatów na urzędy – w sytuacji kiedy w okresie między końcem sejmku a połową lipca szlachta zebrała się na sejmiku elekcyjnym⁷⁴.

W tym kontekście nie może dziwić, że w czasach Stanisława Augusta pierwsza wzmianka o sejmiku relacyjnym w Kownie odnosi

⁶⁸ Uniwersał Stanisława Augusta, Warszawa 6 IV 1768, oraz uniwersał wojewody pomorskiego Jerzego Flemminga, Skarszewy 21 IV 1768, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, 29/231, k. 85, 111; Uniwersał wojewody chełmińskiego Franciszka S. Czapskiego, Kowalewo 22 IV 1768, Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog II, dział VII, sygn. 60, k. 6.

⁶⁹ S. Achremczyk, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1526–1772*, Olsztyn 2016, s. 42.

⁷⁰ [F. Oraczewski], *Relacya z poselstwa odprawionego na seymie extraordinarynym warszawskim. zaczęty roku... 1773 [...] na seymiku poselskim w roku 1776 dnia 15 julij [...] w Proszowicach*, [b.m. i d.].

⁷¹ A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 148.

⁷² W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, s. 306–308.

⁷³ *Vol. leg.*, t. VIII, s. 580 (ustawa: *Sejmiki relationis dla Korony i Księstwa Litewskiego*).

⁷⁴ W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, s. 337; idem, *Sejmiki ziemi czerskiej 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2010, R. IX, nr 1, s. 161–163; idem, *Życie sejmikowe...*, s. 449, 510, 567–568; W. Bednaruk, *op. cit.*, s. 83.

się do 11 lutego 1779 r. Remanifest szlachty powiatu kowieńskiego, w którym jest wzmianka o sejmikach relacyjnych, nosi datę 12 lutego 1779 r. Jednak z treści dokumentu można wnosić, że relację złożono dzień wcześniej, przy okazji sejmiku gospodarskiego⁷⁵. Nasuwa się wątpliwość, dlaczego w kolejnych latach nieparzystych nie pojawiły się dokumenty lub informacje o tego rodzaju zgromadzeniach. Spróbujmy przeanalizować sytuację, wykorzystując informacje dotyczące innych sejmików litewskich. Z dysertacji R. Jurgaitisa wynika, że wspomniany wileński sejmik pokonowokacyjny (i przedelekcyjny) z 1764 r. był w latach 1764–1795 jedyną sesją sejmikową sklasyfikowaną jako relacyjna⁷⁶. Także w powiecie lidzkim w latach 1776–1786 brakuje w aktach sejmikowych wzmianek o relacjach z sejmu⁷⁷. Inaczej sytuacja wyglądała w powiecie wilkomierskim. W uchwale sejmiku elekcyjnego z 8 lutego 1781 r. zostało napisane, że 6 lutego, na sejmiku *boni ordinis* wysłuchana została relacja „o czynnościach sejmu ostatniego”, którą złożyli pisarz litewski Benedykt Morykoni i chorąży wilkomierski Ignacy Kościałkowski⁷⁸. Cztery lata później, 8 lutego 1785 r., jak pisano w kredensach dla deputatów, wykonali oni przysięgę nazajutrz po wyborze, na sejmiku relacyjnym⁷⁹. Częściej wzmianki o relacjach z sejmu pojawiały się w aktach sejmików trockich. Andrzej B. Zakrzewski wspomina o nich w latach: 1781, 1783 i 1787. W Trokach także nie ma jednak mowy o odrębnych sejmikach relacyjnych. Przynajmniej dwukrotnie relację złożono przed rozpoczęciem obrad gospodarskich⁸⁰.

Brak dokumentów sejmików relacyjnych w wielu powiatach litewskich w czasach Rady Nieustającej wynika zapewne z tego, że takich uchwał nie było. Podobnie jak w Koronie, na Litwie zgodnie z ustaleniami ustawy z 1778 r. ograniczano się do prezentacji relacji poselskich (ewentualnie do dyskusji nad nimi, ale na to nie

⁷⁵ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 300.

⁷⁶ R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio...*, s. 82.

⁷⁷ Podstawą źródłową jest 25 dokumentów uchwalonych przez sejmiki lidzkie (jako jeden dokument liczę dwa nieróżniące się treścią kredensy dla deputatów na Trybunał Litewski, które były wydane w tym samym dniu) aktykowane w lidzkich księgach grodzkich (NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 12, 13, 14).

⁷⁸ Instrument „uniwersalny” elekcji urzędników, Wilkomierz 8 II 1781, LVIA, fondas SA, sygn. 13934, k. 452v.

⁷⁹ Kredensy dla deputatów, Wilkomierz 8 II 1785 (oblata 9 II), LVIA, fondas SA, sygn. 13938, k. 25v, 29v. Szerzej na temat sejmiku: W. Filipczak, *Sejmiki powiatu...*

⁸⁰ A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 148–149.

ma dowodów). Jeśli nawet w źródłach pojawia się sformułowanie o sejmikach relacyjnych (Kowno 1779, Wilkomierz 1785), stanowi to raczej nawiązanie do nomenklatury użytej we wspomnianej konstytucji. Relacje odbywały się zazwyczaj w czasie między obradami deputackimi a gospodarskimi. Sytuacja prawna zmieniła się podczas Sejmu Wielkiego, kiedy w 1791 r. prawo o sejmikach przywróciło obrady relacyjne w znacznie większym zakresie (z możliwością odwołania posła i wyboru nowego)⁸¹. Jednak te rozwiązania ustawowe nie miały okazji zostać zastosowane w praktyce. Sejmiki lutowe z 1792 r. powinny realizować zadania zgromadzeń: deputackich, gospodarskich i elekcyjnych, choć zdaniem Adama Lityńskiego spełniały także funkcję sejmików relacyjnych⁸². W świetle opublikowanych akt kowieńskich pewne cechy takiego zgromadzenia miał sejmik gospodarski z 15–18 lutego 1792 r. Wprawdzie w uchwalonym wówczas laudum w sprawie sejmku, zawierającym m.in. zaprzysiężenie Konstytucji 3 maja, termin relacja nie pojawił się, jednak uchwała nie pozostawia wątpliwości, że posłowie kowieńscy informowali szlachtę o przebiegu wydarzeń na sejmie⁸³.

Przeprowadzona przez M. Jusupović analiza statystyczna akt wydawanych przez sejmiki kowieńskie (202 dokumenty) dostarcza interesujących danych. Najliczniejszą grupę uchwał stanowią kredensy dla: a) dla urzędników i osób pełniących funkcje powiatowe (45); b) dla deputatów trybunalskich (43); c) dla posłów na sejm (13). Liczne są także (30) instrukcje, najczęściej poselskie⁸⁴. Autorka przytoczyła pogląd, że zwłaszcza w czasach Augusta III kredensy dla posłów mogły zanikać (zachował się jeden), a ich rolę odgrywały instrukcje poselskie. Według A. Rachuby to one były uważane za ważniejsze niż inne uchwały⁸⁵. Liczne kredensy poselskie z czasów Stanisława Augusta świadczą zdaniem M. Jusupović, że w drugiej połowie XVIII w. nastąpił powrót do zwyczaju ich wydawania⁸⁶. Zjawisko to znajduje potwierdzenie w praktyce sejmikowej powiatów lidzkiego i wilkomierskiego z czasów Rady Nieustającej.

⁸¹ *Vol. leg.*, t. IX, s. 233, 238 (ustawa *Sejmiki*); A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 124–125, 164.

⁸² W. Szczygielski, *op. cit.*, s. 21; A. Lityński, *Sejmiki województwa płockiego...*, s. 82. Por. też R. Butterwick, *op. cit.*, s. 746–758.

⁸³ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 497–498. Por. W. Szczygielski, *op. cit.*, s. 312–313.

⁸⁴ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 20.

⁸⁵ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 131.

⁸⁶ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 20.

W księgach grodzkich z lat 1776–1786 znajdują się kredensy dla posłów na każdy z sześciu sejmów, które zebrały się w tym okresie⁸⁷.

Mniej jednolicie wyglądała praktyka różnych powiatów, jeśli chodzi o urzędników wybieranych przez sejmiki elekcyjne (w 1764 r. sejm usankcjonował zasadę, że szlachta litewska wybierała urzędnika, a nie kandydata na urząd elekcyjny)⁸⁸. W Kownie sejmik uchwalał kredens dla wybranego urzędnika (na sejmiku z 7 lutego 1765 uchwalono aż osiem takich dokumentów⁸⁹). Podobnie w czasach Rady Nieustającej wyglądała praktyka w powiecie lidzkim. Na sejmiku elekcyjnym w Lidzie obradującym 11–12 lutego 1784 r. wybrano trzech urzędników (podkomorzego, marszałka powiatowego i sędziego ziemskiego). Każdy z elektów otrzymał osobny kredens (w źródle pojawia się też termin „instrument kredensjonalny”), który został aktykowany w księgach grodzkich⁹⁰. Inaczej wyglądała formuła decyzji sejmiku elekcyjnego w Wilkomierzu, który obradował trzy lata wcześniej. Zgromadzona 7 lutego 1781 r. szlachta wilkomierska wybrała wówczas czterech urzędników (marszałka, chorążego, sędziego i pisarza ziemskich), co zostało ogłoszone w jednym dokumencie wpisanym do księgi grodzkiej pod nazwą „uniwersalnego electionis na sejmiku gromnicznym instrumentu”⁹¹.

⁸⁷ Dla powiatu lidzkiego dokumenty te znajdują się w: NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 12, 13, 14. Dla powiatu wilkomierskiego można je znaleźć w: LVIA, fondas SA, sygn. 13932, 13933, 13934, 13935, 13937, 13939. Wilkomierskie sejmiki poselskie szerzej omówione są w artykułach: W. Filipczak, *Sejmiki w Wilkomierzu w czasach dominacji Antoniego Tyzenhauza (1777–1780)*, [w:] *Parlamentaryzm u Wialikim Kniastwie Litouskim...*, s. 230–258; oraz idem, *Sejmiki wilkomierskie...*

⁸⁸ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki...*, s. 61; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. II (*Województwo trockie XIV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, współpraca A. Macuk, J. Aniszczanko, Warszawa 2009, s. 30–31; W. Filipczak, *Elekcje ziemskich urzędników sądowych w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 583.

⁸⁹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 178–186.

⁹⁰ Kredens na podkomorstwo lidzkie dla T. Narbutta, Lida 11 II 1784 (aktykacja 12 II), kredens na marszałkostwo lidzkie dla F.A. Alexandrowicza, Lida 11 II 1784 (aktykacja 13 II), kredens na sęstwo ziemskie lidzkie dla Antoniego Alexandrowicza, Lida 12 II 1784 (aktykacja 13 II), NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 13, k. 631–632v, 636–639v.

⁹¹ Instrument uniwersalny elekcji na sejmiku gromnicznym, Wilkomierz 7 II 1781 (oblata 8 II), LVIA, fondas SA, sygn. 13934, k. 452–455v.

Dość liczne w powiecie kowieńskim były manifesty przeciwko sejmikom (17), z czego aż pięć przypadało na czasy Rady Nieustającej⁹². Nie może to dziwić, biorąc pod uwagę, że kilka zgromadzeń w tym okresie zostało rozdwojonych. Dla porównania w powiecie wilkomierskim spotkałem na przestrzeni 10 lat (1776–1786) dwa takie dokumenty związane z rywalizacją o mandaty poselskie: manifest (pod nazwą „procesu”) i remanifest z lipca 1776 r.⁹³

Lauda, podstawowy typ dokumentów sejmikowych w Koronie, przez przeszło 60 lat wystąpiły w Kownie tylko 13 razy. Monika Jusupović postuluje zbadanie, czy nie jest to zjawisko specyficzne dla powiatu kowieńskiego lub dla XVIII w.⁹⁴ Z moich obserwacji wynika, że podobnie sytuacja wyglądała także w innych powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na przestrzeni 10 lat (1776–1786) w lidzkich księgach grodzkich aktykowane były jedynie kredensy i instrukcje. W powiecie wilkomierskim w tym samym czasie tylko raz efektem obrad było laudum, co nastąpiło na wzmiankowanym już sejmiku gospodarskim z lutego 1783 r.⁹⁵ W czasach Rady Nieustającej termin laudum, uznany przez A.B. Zakrzewskiego za najpojemniejsze określenie uchwały sejmikowej⁹⁶, był dość rzadko używany w wielu powiatach litewskich. W aktach kancelarii mniejszej litewskiej wśród dziewięciu dokumentów dotyczących sejmikowych wyborów na urzędy (w latach 1775–1781) jest osiem kredensów⁹⁷. Jest tylko jedno laudum, uchwalone na sejmiku powiatu orszańskiego w Chołopieniczach (w lutym 1781 r.), które jednak dotyczy całości obrad gromnicznych: deputackich, gospodarskich (rozpoczętych relacją z sejmu) oraz elekcyjnych⁹⁸. Szlach-

⁹² *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 21, 293–301, 311–318, 405–411.

⁹³ Proces [manifest] sejmiku antekomicjalnego, Wilkomierz 16 VII 1776 (wpi-sany do ksiąg grodzkich tego samego dnia), remanifest urzędników powiatu wilkomierskiego, Wilkomierz 16 VII 1776 (oblata 17 VI), LVIA, fondas SA, sygn. 13932, k. 186–192 i 208–210v.

⁹⁴ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 21.

⁹⁵ Laudum powiatu wilkomierskiego dla J. Kuszelewskiego, Wilkomierz 4 II 1783, LVIA, fondas SA, sygn. 13936, k. 36–37v.

⁹⁶ A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 114–115.

⁹⁷ Kredensy na sęstwa ziemskie: rzeczywicke (Bobrujsk 7 II 1775), trockie (Troki 8 II 1775), żmudzkiego (Rosienie 7 II 1776), wileńskie (Wilno 7 II 1781), smoleńskie (Olita 7 II 1781 – dwa dokumenty), mozyrskie (Mozyr 7 II 1781), orszańskie (Chołopienicze 9 II 1781), Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCz], rkps 861, s. 365–371, 373–379, 385–386, 429–435, 437–438, 441–442, 445–446, 457.

⁹⁸ Laudum sejmików gromnicznych powiatu orszańskiego (Chołopienicze 9 II 1781); BCz, rkps 861, s. 449–455 (wypis z ksiąg ziemskich).

ta orszańska uchwaliła wówczas zarówno laudum, jak i kredens dla wybranego urzędnika. Warto też odnotować, że w kancelaryjnym rejestrze cztery z wymienionych uchwał (źmudzka, egzulanckie smoleńskie i mozyrska), będące kredensami, jak wynika z ich treści, zostały określone jako lauda⁹⁹. Wydawanie kredensu na urząd elekcyjny nie było jednak powszechną regułą. Niejednородność praktyki uwidacznia się wyraźniej w aktach kancelarii mniejszej litewskiej z lat kolejnych (1782–1787). Wciąż liczne są kredensy (np. powiat brasławski), ale na niektórych sejmikach dominują lauda (m.in. powiat grodzieński¹⁰⁰). W wielu powiatach szlachta stosowała obie formy dokumentów, np. sejmiki źmudzki czy wołkowyski¹⁰¹.

Do innych dokumentów powstałych w związku z obradami sejmików kowieńskich należą sufragia (7) i diariusze (3)¹⁰². Na czasy Rady Nieustającej przypada jeden diariusz (1779) i sześć wykazów oddanych głosów (w 1776 r. – dwa dokumenty; po jednym w latach: 1779, 1780, 1784, 1785)¹⁰³. Monika Jusupović zdefiniowała sufragia jako „głosy oddawane podczas elekcji urzędników lub wyboru deputatów”¹⁰⁴. Formuła ta ma uzasadnienie w przepisach prawa obowiązującego na Litwie. W ustawie sejmu koronacyjnego 1764 r., która dotyczyła sejmików deputackich, elekcyjnych i gospodarskich, omówiono procedurę oddawania głosów i sporządzania sufragiów¹⁰⁵. Ustawa, przywracająca w wyborach przyjętą w 1613 r. w Wielkim Księstwie zasadę większości głosów, nie dotyczyła jednak sejmików przedsejmowych¹⁰⁶. Przykład sejmiku wilkomierskiego z lipca 1776 r. pokazuje, że sufragia spisywano także przy wyborach posłów¹⁰⁷.

⁹⁹ Regestr laudów sejmikowych na urzędy oraz sancitów na starostwa i dzierżawy, BCz, rkps 861, s. 359–361.

¹⁰⁰ Cztery kredensy sejmików w Brasławiu (8 II 1785), lauda sejmików w Grodzie (11 II 1784, 8 II 1786), BCz, rkps 879, s. 239–257 (uchwały brasławskie), 199–203, 207–211, 407–411 (lauda grodzieńskie).

¹⁰¹ Akta kancelarii mniejszej Wielkiego Księstwa Litewskiego 1782–1792, BCz, rkps 879, s. 132–164, 303, 305–315 (Rosienie), 225–226, 343–355 (Wołkowysk).

¹⁰² *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 21.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 256–264, 287–293, 318, 365–373, 399–405.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 21.

¹⁰⁵ *Vol. leg.*, t. VII, s. 171 (ustawa: *Sejmiki elekcyjne, deputackie i ziemskie*).

¹⁰⁶ J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 357; A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 73, 83–84.

¹⁰⁷ Akt wotów sejmiku antekomicjalnego, Wilkomierz 15 VII 1776, i sufragia na Benedykta Morykoniego, Wilkomierz 15 VII 1776 (dokumenty oblatowano 17 VII), LVIA, fondas SA, sygn. 13932, k. 211–216.

Specyficznym rysem życia politycznego powiatu kowieńskiego był konflikt sejmikowy, który toczył się w czasach Rady Nieustającej. W wielu powiatach litewskich doszło do ostrej rywalizacji w latach 1779–1780, co miało związek z kryzysem pozycji podskarbiego nadwornego Antoniego Tyzenhauza jako lidera litewskich regalistów¹⁰⁸. Jednak po upadku podskarbiego nadwornego w połowie 1780 r. w następnych latach sytuacja polityczna się ustabilizowała, a nowym liderem stronnictwa dworskiego w Wielkim Księstwie był podkanclerzy litewski Joachim Chreptowicz¹⁰⁹. Inaczej było w powiecie kowieńskim, gdzie konflikt nasilił się w wyniku rozdzielenia obrad sejmiku elekcyjnego w lutym 1784 r. Stronnictwo Zabiellów i Kossakowskich sprzeciwiało się wyborowi na podkomorzego kowieńskiego Tomasza Wawrzeckiego, którego popierał podkanclerzy J. Chreptowicz¹¹⁰. Odbiciem wspomnianego konfliktu są trzy dokumenty opublikowane w *Aktach sejmiku kowieńskiego* (w aneksie 1). Dwa z nich są związane z rugami trybunalskimi w 1785 r. Pierwszym jest drukowany „wykład sprawy przychodzącej pod rozpoznanie Trybunału przy rugach o sejmiki deputackie powiatu kowieńskiego 1785 roku”¹¹¹, który przedstawia argumenty za uznaniem legalności deputatów promowanych przez partię Zabiellów i Kossakowskich. Drugi dokument, związany z rugami deputackimi w 1785 r., to decyzja w tej sprawie podjęta przez Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego na posiedzeniu 4 maja 1785 r.¹¹² Ostatnim dokumentem zamieszczonym w aneksie 1 jest decyzja Trybunału Litewskiego z 4 maja 1786 r. w sprawie rozdwojonego sejmiku kowieńskiego z lutego tegoż roku. Także tym razem Sąd Główny Wielkiego Księstwa Litewskie-

¹⁰⁸ S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. II, s. 363–370, 408–411; W. Filipczak, *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 416–421.

¹⁰⁹ A. Kalenkiewiczówna, *op. cit.*, s. 128–154; J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, cz. 1–2, „Przegląd Historyczny” 1960, t. LI, z. 1–2, s. 53, 354; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie...*, s. 238–240.

¹¹⁰ J. Chreptowicz do króla, Szczorsy 9 i 14 VII 1784, BCz, rkps 724, s. 251–256; M. Jusupović, *Prowincjonalna elita...*, s. 304–306.

¹¹¹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 521–530. Dokument ten został przez wydawcę nazwany niezbyt trafnie „Protestem przeciw deputatom kowieńskim”.

¹¹² Trybunał Litewski uznał legalność wyboru na deputatów T. Wawrzeckiego i Piotra Zawiszy, sędziego ziemskiego kowieńskiego. Por. *ibidem*, s. 530–532; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spisy*, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpraca A. Macuk, J. Aniszczenko, Warszawa 2004, s. 367–368; A. Stankevič, *op. cit.*, s. 104.

go uznał legalność obradującego na zamku zgromadzenia, któremu przydywał podkomorzy T. Wawrzecki¹¹³.

Miejsce obrad sejmikowych było ważnym argumentem, który wpływał na decyzje trybunalskie uznające nielegalność zgromadzeń kierowanych przez partię Zabiellów, a obradujących w kościele bernardyńskim (w 1786 r. na cmentarzu przykościelnym)¹¹⁴. Wydane w *aneksie 1* do *Akt sejmiku kowieńskiego* źródła nie są jednak jedynymi dokumentami, które dotyczyły powyższego problemu. Na sesji Rady Nieustającej z 15 listopada 1785 r. przyjęta została rezolucja będąca odpowiedzią na memoriał marszałka kowieńskiego Ignacego Zabielly, w którym odnosił się do wątpliwości prawnych w sprawie miejsca sejmikowania¹¹⁵. Rezolucja magistratury, za wydaniem której stał biskup Józef Kossakowski, wyznaczała na miejsce odbywania sejmików kościół bernardyński¹¹⁶. Stało się to przyczyną niezadowolenia partii T. Wawrzeckiego i Prozorów. Jej liderzy pisali do króla, że decyzja Rady Nieustającej naruszyła „prawo statutowe” (III Statut Litewski) i trzy dekrety trybunalskie, które nakazywały obrady na zamku¹¹⁷. Listopadowa rezolucja Rady nie zakończyła sporu o miejsce sejmików. Konsekwencją było rozdzielenie obrad gromnicznych w lutym 1786 r. i wspomniana decyzja Trybunału Litewskiego.

Niezadowoleni z przyjętego przez sąd rozstrzygnięcia, przywódcy ugrupowania Zabiellów i Kossakowskich podjęli starania o zmianę sytuacji prawnej. Efektem tych działań był zgłoszony na sejmie w 1786 r., przez posłów kowieńskich Szymona Zabiellę i Józefa Medekszę, projekt w sprawie miejsca obrad sejmikowych. Zgodnie z nim rezolucja Rady z 15 listopada 1785 r. miała obowiązywać na całej Litwie¹¹⁸. Szymon Zabiello wystąpił w tej sprawie na sesji

¹¹³ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 532–534; *Deputaci Trybunału...*, s. 371–372; A. Stankevič, *op. cit.*, s. 105.

¹¹⁴ M. Jusupović, *Problem legalnego...*, s. 845–846; A. Stankevič, *op. cit.*, s. 104–105.

¹¹⁵ Protokół potoczny Rady Nieustającej z 15 XI 1785, AGAD, ML, dz. VII, sygn. 56, k. 28v–29.

¹¹⁶ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita...*, s. 315.

¹¹⁷ T. Wawrzecki do króla, Wilno 22 XI 1785; BCz, rkps 698, s. 1413; Antoni Prozor do króla z 16 XII 1785, BCz, rkps 698, s. 371–372. Por. też M. Jusupović, *Problem legalnego...*, s. 847–848.

¹¹⁸ Projekt o miejscu sejmików, AGAD, ZP, sygn. 59, k. 103–103v (projekt drukowany w: AGAD, ZP, sygn. 105, k. 48); W. Filipczak, *Rugi poselskie i losy „rozdziwojonych” sejmików przedsejmowych 1778–1786*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. XLIX, z. 1–2, s. 83. Dodatkową okazję do zgłoszenia projektu

28 października 1786 r. Poseł kowieński domagał się natychmiastowego przeczytania projektu. Groził, że jeśli to nie nastąpi, nie zgodzi się na przystąpienie do dalszych czynności sejmowych¹¹⁹. W mowie poselskiej S. Zabiello bronił rezolucji Rady z 15 listopada i powołał się na instrukcję swojego sejmiku¹²⁰. Jednak z jej tekstu ogłoszonego w *Aktach sejmiku kowieńskiego* wynika, że nie miało to podstaw¹²¹. Natychmiastowemu odczytaniu projektu sprzeciwili się posłowie grodzieńscy (byli nimi: chorąży nadworny litewski Antoni Wołłowicz i stolnik starodubowski Konstanty Jelski¹²²). Przedstawiciele powiatu kowieńskiego, wsparci przez innych reprezentantów Litwy, doprowadzili w końcu do przeczytania projektu. Izba poselska uznała jednak, że sprawą należy się zająć w późniejszym czasie¹²³. Inicjatywa ta nie doczekała się realizacji.

Zdecydowana większość kowieńskich akt sejmikowych zachowała się w księgach sądowych: grodzkich i ziemskich¹²⁴. W odniesieniu do Litwy w interesujących mnie czasach jest to sytuacja typowa. Trochę oryginalnych uchwał sejmikowych, dotyczących przede wszystkim elekcji na urzędy, można znaleźć w aktach kancelarii mniejszej litewskiej¹²⁵. Zazwyczaj jednak dostępne są jedynie wpisy dokumentów do ksiąg sądowych. Dobrą ilustracją tej sytuacji dają wydane przez litewskich historyków instrukcje poselskie na Sejm Wielki¹²⁶. W odniesieniu do omawianego okresu czasami dysponujemy także wypisami z ksiąg grodzkich¹²⁷. Na szczęście dla

---

stworzyły spory wokół wpływu miejsca obrad na legalność sejmiku, które toczyły się w czasie rugów poselskich. Por. też A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010, s. 134–138.

¹¹⁹ Diariusz sejmiku 1786 r., AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego [dalej: AKP], sygn. 356, s. 253–256 (według dawnej paginacji: AKP, sygn. 356, cz. 2, k. 7–8).

¹²⁰ *Głos [...] Szymona Zabielly [...] r. 1786 w izbie poselskiej na wolnym seymie miany*, [w:] *Zbiór mów, głosów, przymówien, manifestów, remanifestów, etc., mianych na seymie roku 1786*, t. II, Warszawa 1787, s. 681–684.

¹²¹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 431–433.

¹²² A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 108.

¹²³ Diariusz sejmiku 1786 r., AGAD, AKP, sygn. 356, s. 255–256 (według dawnej paginacji: AKP, sygn. 356, cz. 2, k. 8).

¹²⁴ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 26–27.

¹²⁵ Akta kancelarii mniejszej Wielkiego Księstwa Litewskiego 1771–1781, BCz, rkps 861, s. 385–386, 437–438, 441–442, 445–446, 457. Kontynuacja tych akt (z lat 1782–1792) znajduje się w: BCz, rkps 879. Por. *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 347–348.

¹²⁶ *Lietuvos Dzidžiosios Kunigaikštystės...*, s. 21–22.

¹²⁷ Sporo instrukcji poselskich z listopada 1790 r. w formie wypisów z ksiąg grodzkich (lub kopii) znajduje się w: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskią bi-*

historyków księgi sądowe wielu powiatów litewskich zachowały się w dość szerokim zakresie, przynajmniej w stosunku do omawianego okresu.

Jednak już w drugiej połowie XVIII w. pojawiały się trudności w utrzymaniu akt sądowych w należywym stanie. Wynikały one np. z niemożności zapewnienia właściwych warunków przechowywania ksiąg, co było konsekwencją pozbawienia sejmików własnych źródeł dochodów w latach 1766–1768. Przykładem takiej sytuacji może być powiat kowieński, gdzie nie została zrealizowana ustawa sejmu koronacyjnego z 1764 r., która przewidywała budowę muryowanych archiwów służących do przechowywania akt sądowych¹²⁸. Wspominając te problemy, M. Jusupović w sposób błędny zinterpretowała zapis kowieńskiej instrukcji poselskiej na sejm w 1766 r. We wstępie do *Akt sejmiku kowieńskiego* czytamy: „W roku 1766 w instrukcji zamieszczono propozycję przeznaczenia dochodów z ekonomii kowieńskiej na budowę archiwum, ale zdaje się, że planu tego nie wykonano”¹²⁹. Realizacja tak sformułowanego zadania nie była możliwa, gdyż nie istniała ekonomia kowieńska. Z badań S. Kościałkowskiego wynika, że w początkowym okresie panowania Stanisława Augusta funkcjonowało na Litwie pięć ekonomii: grodzieńska, olicka, szawelska, brzesko-kobryńska i mohylewska (ta ostatnia znalazła się poza granicami Rzeczypospolitej po pierwszym rozbiore)¹³⁰. Jedyna wątpliwość w tym czasie dotyczyła problemu, czy ekonomia olicka była jednostką samodzielną, czy stanowiła gubernię wchodzącą w skład ekonomii grodzieńskiej¹³¹. O istnieniu „ekonomii kowieńskiej” nie mogło być więc mowy. Zapewne miała tego świadomość szlachta kowieńska, pisząc instrukcję na

---

blioteka, fondas 17, sygn. 9. Jako przykład mogą służyć instrukcje poselskie: grodzieńska (k. 71–89) i wileńska (k. 160–169v). Z polskich archiwaliów można wymienić warszawskie Archiwum Radziwiłłów [dalej: AR], m.in. instrukcja poselska, Wilno 23 VIII 1780 (sejmiki zwołano na 21 VIII), AGAD, AR, dział II, sygn. 3136, s. 1–7; laudum sejmiku gromnicznego, Mińsk 3[–4] II 1783, AGAD, AR, dział II, sygn. 3157, s. 1–7. Na sesji 4 II 1783 r. na starostę grodowego mińskiego wybrany został Hieronim Radziwiłł. Por. też D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018, s. 206.

¹²⁸ *Vol. leg.*, t. VII, s. 179 (ustawa: *O księgach i aktach*). Na temat losów budowy archiwum w Trokach por. A.B. Zakrzewski, *Sejmik trocki...*, s. 200–202.

¹²⁹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 27.

¹³⁰ S. Kościałkowski, *op. cit.*, t. I, s. 607–621.

¹³¹ *Ibidem*, t. I, s. 523–525.

sejm w 1766 r. Nieporozumienie wyniknęło z błędnego zrozumienia odpowiedniego jej fragmentu. W punkcie nr 14 instrukcji czytamy bowiem, że intraty starostwa kowieńskiego są zbyt niskie, aby zapewnić utrzymanie urzędu starościńskiego, a tym bardziej nie pozwalają na budowę archiwum i utrzymanie w porządku ksiąg grodzkich, co przewidywała ustawa sejmiku koronacyjnego. Sejmik postulował więc przywrócenie ekonomii kowieńskiej (powołano się w tej sprawie na postanowienia przywileju Zygmunta III Wazy). Wariant alternatywny brzmiał następująco: „albo dalszemi łaskami [...] aby tenże j.w.j.p. starosta kowieński był opatrzony, instabunt i.p. posłowie”¹³². Oczywiście żadna z tych możliwości nie doczekała się realizacji.

Praktyką parlamentarną stwarzającą badaczom litewskich akt sejmikowych wiele problemów był zwyczaj wystawiania odrębnych kredensów dla każdej z osób wybranych na funkcję (poselską lub deputacką). Rozwiązania w tym zakresie mogły się różnić w zależności od powiatu. W Wilkomierzu (w latach 1776–1786) do oblaty podawano zazwyczaj jeden akt kredensu dla obu elektów. Zdarzały się jednak od tej zasady odstępstwa, zwłaszcza od 1784 r. W lutym 1784 r. wystawiono osobne kredensy dla każdego z deputatów. Przy wpisie do księgi grodzkiej wyraźnie zaznaczono, komu miał służyć dany dokument (choć w obu tekstach deputaci wymienieni są w tej samej kolejności)¹³³. Podobna sytuacja zaszła na sejmiku deputackim w roku następnym, kiedy we wpisie do księgi grodzkiej dodatkowo stwierdzono, której kadencji ma dotyczyć dany kredens¹³⁴. W lutym 1786 r. w grodzie wilkomierskim oblatowano akt kredensu dla jednego tylko deputata (oczywiście obaj wymienieni byli w jego treści)¹³⁵. Inaczej wyglądała praktyka w powiecie lidzkim, gdzie zazwyczaj wystawiano osobne kredensy dla obu wybranych osób (dotyczyło to deputatów i posłów). Jednak i tu pojawiały się wyjątki od reguły. Czasami w księgach grodzkich z lat 1776–1786

¹³² *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 208.

¹³³ Kredens dla Chryzostoma Nowomieyskiego, Wilkomierz 9 II 1784, i kredens dla Justyna Parafianowicza, Wilkomierz 9 II 1784, LVIA, fondas SA, sygn. 13937, k. 22–23v.

¹³⁴ Kredens dla Józefa Wiszniewskiego (kadencja wileńska), Wilkomierz 8 II 1785, i kredens dla Antoniego Lachnickiego (kadencja grodzieńska), Wilkomierz 8 II 1785, LVIA, fondas SA, sygn. 13938, k. 25–30v.

¹³⁵ Kredens dla Michała Kuszelewskiego, Wilkomierz 6 II 1786, LVIA, fondas SA, sygn. 13939, k. 89–89v.

aktykowano tylko jeden akt kredensu. Tak było po sejmiku poselskim w 1776 r.¹³⁶, a także po sejmikach deputackich w 1779, 1782 i 1785 r., kiedy akty kredensu były wystawione dla obu elektów¹³⁷. Po wyborze sędziego trybunalskiego w 1777 r. do ksiąg grodzkich wpisano kredens wystawiony dla jednego deputata¹³⁸.

Niestety *Akta sejmiku kowieńskiego* nie pozwalają na jednoznaczne ustalenie praktyki wystawiania kredensów w powiecie kowieńskim. Monika Jusupović nie wyjaśniła bowiem, jak postępowano w czasie prac nad edycją w sytuacjach (zakładając, że miały one miejsce), gdy każdy z dokumentów miał służyć innej osobie. Możemy się tego jedynie domyślać na podstawie sformułowania dotyczącego podstawy wydania dokumentów: „W nielicznych wypadkach, kiedy dysponujemy dwiema kopiami tak samo bliskimi oryginałowi i nie różniącymi się tekstem, za podstawę zazwyczaj służyła ta, która w księdze sądowej występuje jako pierwsza”¹³⁹. Należy założyć, że taka sytuacja powstała, jeśli w aktach powiatu aktykowano dwa kredensy, co – jak wynika z cytowanego sformułowania – nie było częste. Kiedy istniały liczne różnice w odniesieniu do podpisów pod dokumentami, w wydawnictwie osobno opublikowane są podpisy spod obu „kopi”¹⁴⁰.

Spróbuję dokonać wrywkowej analizy kowieńskiej praktyki wystawiania kredensów na funkcje publiczne. Za przykład posłużą dane z lat 1781–1783, z okresu względnego spokoju, kiedy sejmiki kowieńskie nie były rozdawane. W *Aktach sejmiku kowieńskiego* tylko w odniesieniu do sejmiku deputackiego z 5 lutego 1781 r. wymieniony jest jeden rękopis kredensu¹⁴¹. Dla zgromadzenia deputackiego z 4–5 lutego 1782 r. są wprawdzie dwa, ale tylko jeden pochodzi z akt ziemskich (drugi to oryginał z Biblioteki Czartoryskich)¹⁴². Dwa rękopisy pojawiły się w metryczkach dokumentów następujących sejmików: przedsejmowego z 19 sierpnia 1782 r.

¹³⁶ Kredens dla posłów na sejm, Lida 16 VII 1776, NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 12, k. 65–67v.

¹³⁷ Kredens dla deputatów, Lida 8 II 1779 i 4 II 1782 (aktykacja 16 II 1782), NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 12, k. 275–278v, 983–984v; kredens dla deputatów, Lida 7 II 1785, NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 13, k. 988–989v.

¹³⁸ Kredens na deputata dla Joachima Rossudowskiego, Lida 3 II 1777, NGAB, fond 1722, wopis 1, sprawa 12, k. 96–97v.

¹³⁹ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 28.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 28, 281–285, 305–311, 413–424.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 343–345.

¹⁴² *Ibidem*, s. 345–347.

oraz deputackiego z 3 lutego 1783 r.¹⁴³ W stosunku do każdego z wymienionych sejmików oba rękopisy pochodzą z tej samej księgi sądowej i umieszczone są bezpośrednio po sobie. Można więc założyć, że chodzi o odrębne kredensy wystawione dla deputatów lub posłów (nie ma jednak pewności, czy dla każdego z nich osobno). Utwierdza w tym przekonaniu brak znaczących różnic pomiędzy rękopisami dotyczącymi tego samego zgromadzenia (drobne różnice zostały przedstawione w przypisach), choć bardzo wycinkowa, powyższa analiza sugeruje, że w Kownie stosowane były obie praktyki: oblatowania jednego kredensu dla dwóch osób albo wpisywania osobnych kredensów służących elektom (mowa tu o wyborach dokonanych zgodnie). W powiecie kowieńskim w czasach Rady Nieustającej aktykacja dwóch kredensów nie była wcale rzadka. Nie dziwi mnie traktowanie w *Aktach sejmiku kowieńskiego* obu dokumentów jako jednego tekstu. Praktycznie nie było między nimi różnic albo dotyczyły tylko drobiazgow (wyjątkiem mogły być podpisy). Ze względów praktycznych zrezygnowano z powtarzania w druku tych samych sformułowań, ale z formalnego punktu widzenia mogły to być dwa odrębne, choć niemal identyczne, dokumenty¹⁴⁴.

Specyficznym rysem sejmików na Litwie był zwyczaj zamieszczania podpisów uczestników zgromadzenia pod uchwałami. Dotyczyło to nie tylko manifestów, lecz także kredensów, laudów czy instrukcji¹⁴⁵. Podpisy pod aktami sejmikowymi dają historykom duże możliwości badawcze. Świadczą o tym wykazy szlachty poszczególnych powiatów Wielkiego Księstwa (z terenów obecnej Białorusi) wydane przez Jewgienija Aniszczenkę¹⁴⁶. Przy badaniu podpisów pod aktami powstaje jednak szereg problemów, które związane są np. z identyfikacją osób czy weryfikacją autentyczności podpisów. Dotyczy to zwłaszcza zgromadzeń rozdwojonych, gdzie liczba podpisów była ogromna. Przykładem są sejmiki kowieńskie z lat 1779–1780 i 1784–1786, kiedy składano ich setki, a w 1784 r. na obradach deputackich prawie 1200 (stronnicy Zabiellów)¹⁴⁷. Jeszcze więcej

¹⁴³ *Ibidem*, s. 351–352, 356–358.

¹⁴⁴ Wydaje się, że w metryczce dokumentu należy umieszczać informację, komu dany kredens („rękopis” według nomenklatury przyjętej w *Aktach sejmiku kowieńskiego*) miał służyć, jeśli oczywiście taka wiadomość znajduje się w księgach sądowych.

¹⁴⁵ Por. A. Rachuba, *op. cit.*, s. 97.

¹⁴⁶ Por. E. Aniszczenko, *Szlachta Lidskiego powiatu. Spisok. XVIII st.*, Minsk 2013.

¹⁴⁷ W 1780 r. na sejmiku poselskim kontrolowanym przez Zabiellów było ponad 900 podpisów: M. Jusupowicz, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach*

podpisów pojawiało się w aktach rozdwojonego sejmiku elekcyjnego w 1791 r. (regaliści zdobyli ich przeszło 2000, zwolennicy Zabieliów ponad 1000)¹⁴⁸. W Wiłkomierzu setki podpisów znajdują się pod sufragiami na rozdwojonym sejmiku poselskim z 15–16 lipca 1776 r. Pierwszego posła (Tadeusza Kościałkowskiego) wybrano jednomyślnie. Do rozłamu doszło przy wyborze drugiego reprezentanta. Regaliści poparli szambelana Benedykta Morykoniego, a opozycja wybrała starostę rekancyskiego Kazimierza Zyberka¹⁴⁹. Liczby podpisów były znacznie mniejsze, przekraczały jednak 300 osób, choć znaczną część stanowiły „krzyżyki” osób niepiśmiennych¹⁵⁰. Także w Koronie stosowano podpisywanie uchwał sejmiku przez ogół uczestników (rzeczywistych lub rzekomych) w sytuacji konfliktu w czasie obrad¹⁵¹. Jednak tutaj rzadziej spotykamy, przynajmniej w czasach Rady Nieustającej, dokumenty z podpisami składanymi w czasie sejmikowego głosowania, odpowiedniki litewskich sufragiów¹⁵².

Różnice między Koroną a Litwą istniały w odniesieniu do zgromadzeń, na których nie doszło do poważniejszych konfliktów. W Koronie uchwały podpisywali zazwyczaj marszałek i asesorowie (w wypadku instrukcji mógł być to tylko marszałek). Na Litwie liczba podpisów, z uwzględnieniem wielu zastrzeżeń, daje przybliżone wyobrażenie o liczebności zgromadzenia¹⁵³. W wypadku sejmików

---

Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka, „Rocznik Lituaniści” 2016, t. II, s. 130–131. Por. też *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 287–291, 294–297, 305–311, 313–315, 321–333, 360–373, 375–378, 384–387, 394–405, 413–431.

¹⁴⁸ M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików...*, s. 131; *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 458–488.

¹⁴⁹ Kredensy na poselstwo dla K. Zyberka i T. Kościałkowskiego oraz dla T. Kościałkowskiego i B. Morykoniego, Wiłkomierz 16 VII 1776, LVIA, fondas SA, sygn. 13932, k. 195–201v, 223–224v.

¹⁵⁰ Manifest zwolenników K. Zyberka, Wiłkomierz 16 VII 1776, akt wotów sejmiku antekomicjalnego pttu wiłkomierskiego i sufragia na B. Morykoniego, Wiłkomierz 15 VII 1776 (oblata 17 VII), LVIA, fondas SA, sygn. 13932, k. 186–192, 211–216; W. Filipczak, *Sejmiki w Wiłkomierzu...*

¹⁵¹ A. Lityński, *Sejmiki województwa płockiego...*, s. 89 (przyp. 52); W. Bednaruk, *op. cit.*, s. 102–103; W. Filipczak, *Sejm 1778...*, s. 72–73.

¹⁵² Przykładem takiego dokumentu, choć inaczej skonstruowanego niż litewskie sufragia, są głosy na kandydatów na deputatów województwa płockiego, Racjaż 15 VII 1780 (oblata 17 VII), AGAD, Płockie grodzkie oblaty, sygn. 22, k. 311–314v; W. Filipczak, *Sejmiki województwa płockiego...*, s. 53.

¹⁵³ M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików...*, s. 130–132. Por. też A. Rachuba, *op. cit.*, s. 97.

„spokojnych”, jak stwierdziła M. Jusupović, akta kowieńskie podpisywało zwykle od kilkunastu do niespełna 50 osób. Czasami były to jednak liczby znacznie większe: około 450 (instrukcja poselska w 1788 r.), a nawet ponad 850 (kredens dla posłów w 1786 r.)¹⁵⁴. Dla porównania przytoczę dane dotyczące liczby podpisów pod instrukcjami poselskimi powiatu słonimskiego w czasach Augusta III (dotyczą dziewięciu instrukcji z lat 1738–1762), które przedstawił A. Macuk. Liczba podpisów wahała się od 29 (1752 r.) do 107 (1754 r.). Pozostałe instrukcje sygnowało od 53 do 98 osób¹⁵⁵. W latach 1781–1784 w Wilkomierzu dokumenty sejmikowe podpisywało od 21 do 45 uczestników obrad¹⁵⁶. Aby uzyskać porównywalne dane, przeprowadziłem analogiczne obliczenia dla zgromadzeń kowieńskich z lat 1781–1783. Najwięcej podpisów (50) było pod kredensem deputackim z 5 lutego 1781 r.¹⁵⁷ Najmniejszą ich liczbę (18) widzimy pod kredensem dla posłów podpisanym 19 sierpnia 1782 r.¹⁵⁸ Instrukcję poselską przyjętą przez ten sam sejmik sygnowały tylko trzy osoby. Podpisy złożyli jednak nie wszyscy uczestnicy sejmiku, lecz marszałek powiatowy i dwóch delegowanych do instrukcji¹⁵⁹. Taka sytuacja stanowiła rozwiązanie nietypowe na Litwie. Nie spotkałem się z nim na sejmikach lidzkich i wilkomierskich. Tylko trochę podobna sytuacja wystąpiła w Wilnie, przy układaniu instrukcji na sejm w 1780 r. Zalecenia dla posłów zostały podpisane 23 sierpnia (dwa dni po terminie, na który sejmik zwołano), a akt sygnowało siedem osób. Jednak tylko ostatnia z nich podpisała się jako delegat do instrukcji¹⁶⁰. Wytlumaczeniem rozwiązania zastosowanego w Kownie może być to, że pod instrukcją widnieje data 24 sierpnia 1782 r., zatem aż o pięć dni później niż pod kredensem¹⁶¹. Tworzenie instrukcji na burzliwy sejm „sołtykowski” okazało się bardzo czasochłonne i pozostawiono je najbardziej wytrwałym uczestnikom lokalnego życia politycznego.

¹⁵⁴ M. Jusupović, *Uczestnicy sejmików...*, s. 131.

¹⁵⁵ A. Macuk, *Pasolskija sojmiki Słonimskaha pawieta u panawannie Auhusta III*, [w:] *Da swajoj historyi: Siaredniawieczcza i Ranni Nowy czas: zbornik naukowych artykułau, pryswieczanych pamiaci Paula Łojki*, red. W.A. Waronin, Minsk 2013, s. 105, 108–110, 113–115.

¹⁵⁶ W. Filipczak, *Sejmiki wilkomierskie...*

¹⁵⁷ *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 344–345.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 351–352.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 356.

¹⁶⁰ Instrukcja poselska, Wilno 23 VIII 1780, AGAD, AR, dział II, sygn. 3136, s. 6–7.

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 352, 356.

Można się zastanawiać, nad czym tak długo dyskutowali autorzy instrukcji. Należy w tym kontekście przypomnieć negatywną ocenę wpływów J. Chreptowicza jako lidera litewskich regalistów na sejmie 1782 r, której dokonał w swoich pamiętnikach biskup Józef Kossakowski, jeden z przywódców faksji Zabiellów¹⁶². Być może spory wokół kształtu kowieńskiej instrukcji poselskiej w 1782 r. były zapowiedzią otwartego konfliktu, jaki ujawnił się w tym powiecie w lutym 1784 r.

Omówione aspekty działalności sejmików kowieńskich, lidzkich czy wilkomierskich stanowią przykłady szeregu cech charakterystycznych dla funkcjonowania litewskich instytucji parlamentarnych. Pokazują one, że pewne schematy badawcze stosowane przez historyków samorządu szlacheckiego w Koronie wymagają czasem poważnej modyfikacji w odniesieniu do sejmików litewskich. Choć, jak się wydaje, różnice dzielące obyczaje parlamentarne w obu częściach Rzeczypospolitej stopniowo się zmniejszały, to jednak w drugiej połowie XVIII w. były nadal znaczące. Zacieranie się odmienności życia sejmikowego na Litwie i w Koronie wynikało nie tylko z recepcji wzorów polskich w Wielkim Księstwie. W czasach stanisławowskich dostrzec można proces odwrotny. W Koronie system sejmikowy zaczęto wzorować na bardziej uporządkowanych rozwiązaniach litewskich¹⁶³.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Królestwa Polskiego [AKP], sygn. 356.

Archiwum Radziwiłłów [AR], dział II, sygn. 3136, 3157.

tzw. Metryka Litewska [ML], dział VII, sygn. 52, 56.

Płockie grodzkie oblaty, sygn. 22.

Zbiór Popielów [ZP], sygn. 59, 111.

¹⁶² *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891, s. 139; W. Filipczak, *Ekonomie litewskie...*, s. 269.

¹⁶³ A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 54–56.

Archiwum Państwowe w Gdańsku

sygn. 300, 29/231.

Archiwum Państwowe w Toruniu

Katalog II, dział VII, sygn. 60.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [BCz]

rkps 698, 724, 861, 879.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

fondas 17, sygn. 9.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas [LVIA]

fondas SA, sygn. 13932, 13933, 13934, 13935, 13936, 13937, 13938, 13939.

Nacyjanalny historyczny archiu Biełarusi, Minsk [NGAB]

fond 1722, wopis 1, sprawa 12, 13, 14.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

[Oraczewski F.], *Relacya z poselstwa odprawionego na seymie extraordinaryjnym warszawskim. zaczęty roku... 1773 [...] na seymiku poselskim w roku 1776 dnia 15 julij [...] w Proszowicach*, [b.m. i d.].

Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018.

Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698, oprac. J. Stolicki, Kraków 2002.

Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793, red. M. Nagielski, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, Warszawa 2017.

Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790), parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891.

Volumina legum, t. VII–IX, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, t. IX, Kraków 1889.
Zbior mów, głosów, przymówien, manifestów, remanifestów, etc., mianych na seymie roku 1786, t. II, Warszawa 1787.

OPRACOWANIA

- Achremczyk S., *Sejmik generalny Prus Królewskich 1526–1772*, Olsztyn 2016.
- Adolphowa K., *Szlachta litewska wobec Zbioru Praw Andrzeja Zamoyskiego (w świetle litewskich instrukcyj poselskich z lat 1776, 1778, 1780, 1782)*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła historyków Słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 156–188.
- Aniszczenko E., *Szlachta Lidskiego powiatu. Spisok. XVIII st.*, Minsk 2013.
- Bednaruk W., *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011.
- Buben V., *Rozdwojone wybory urzędników ziemskich na sejmiku elekcyjnym województwa nowogródzkiego 5 lutego 1777 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2006, z. 133, s. 55–71.
- Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, przekł. M. Ugniewski, Kraków 2012.
- Danilczyk A., *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spisy*, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpraca A. Macuk, J. Aniszczenko, Warszawa 2004.
- Filipczak W., *Anna z Pocięjów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 405–434.
- Filipczak W., *Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. V, nr 1 (9), s. 235–276.
- Filipczak W., *Elekcje ziemskich urzędników sądowych w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 582–597.
- Filipczak W., *Instrukcje dla posłów z Wielkiego Księstwa Litewskiego na Sejm Wielki. Uwagi na temat nowego litewskiego wydawnictwa źródłowego (rec.: Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos [1788–1790], parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, UAB „Vitae Litera”, Vilnius 2015, ss. 436)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, R. XVI, nr 2, s. 302–314. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.16.02.15>
- Filipczak W., *Rugi poselskie i losy „rozdwojonych” sejmików przedsejmowych 1778–1786*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. XLIX, z. 1–2, s. 65–85.
- Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.
- Filipczak W., *Sejmiki w Wilkomierzu w czasach dominacji Antoniego Tyzenhauza (1777–1780)*, [w:] *Parlamentaryzm u Wialikim Kniastwie Litouskim u XVIII stahoddzi*, składalniki A. Macuk, R. Jurgaitis (*Aktualnyje problemy istorii i kultury. Zbornik naukowych artykułau*, выпуск 2), Minsk 2020, s. 230–258.

- Filipczak W., *Sejmiki powiatu wilkomierskiego w latach 1781–1784*, „Zapiski Historyczne” 2020, t. LXXXV, z. 2, s. 67–93.
- Filipczak W., *Sejmiki województwa płockiego 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2009, R. VIII, nr 2, s. 23–62.
- Filipczak W., *Sejmiki ziemi czerskiej 1780–1786*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2010, R. IX, nr 1, s. 139–179.
- Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.
- Frejlich K., (rec.) Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2018, ss. 528, il., ISBN 978-609-8183-42-9, „Rocznik Lituanistyczny” 2018, t. IV, s. 172–175.
- Jurgaitis R., *Funkcjonowanie sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795: między szlacheckim parlamentaryzmem a samorządem*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 35–53.
- Jurgaitis R., *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Monografija*, Vilnius 2016.
- Jurgaitis R., *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Daktaro disertacija*, Kaunas 2007 [dysertacja doktorska w formacie .pdf].
- Jusupović M., *Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych*, „Klio” 2019, nr 3, s. 35–58.
- Jusupović M., *Problem legalnego miejsca sejmików jako element rywalizacji politycznej: na przykładzie sejmików kowieńskich za panowania Stanisława Augusta*, „Przegląd Wschodni” 2018, t. XIV, z. 4, s. 841–854.
- Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*. Warszawa 2014.
- Jusupović M., *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego – teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2016, t. II, s. 127–142.
- Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła historyków Słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 121–155.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2012.
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. I–II, Londyn 1970–1971.
- Lityński A., *Sejmiki województwa płockiego przed i w czasie Sejmu Czteroletniego. Z badań nad organizacją i funkcjonowaniem*, [w:] *W dwusetną rocznicę wolnego Sejmu. Ludzie-państwo-prawo czasów Sejmu Czteroletniego*, red. A. Lityński, Katowice 1988, s. 76–108.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 1969, nr 5, Prace Prawnicze 1, s. 89–105.
- Macuk A., *Baraćba mahnackich hrupowak u WKŁ (1717–1763 hh.)*, Minsk 2010.

- Macuk A., *Pasolskija sojmiki Slonimskaha pawieta u panawannie Auhusta III*, [w:] *Da swajoj historyi: Siaredniawieczcza i Ranni Nowy czas: zbornik nawukowych artykułau, pryswieczanych pamiaci Paula Łojki*, red. W.A. Waronin, Minsk 2013, s. 104–118.
- Macuk A.U., *Reczyckija pawiatowyja sojmiki u bieskaraleuie 1764 h.*, „Izwiesti-ja Gomielskogo gosudarstwiennoho uniwersiteta imieni F. Skoriny” 2018, nr 4 (109), s. 48–55.
- Michalski J., *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmii polskiego*, t. I, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 350–419.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 roku*, cz. 1–2, „Przegląd Historyczny” 1960, t. LI, z. 1–2, s. 52–71, 331–365.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Rolnik D., *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778–1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Parlamentaryzm u Wialikim Kniastwie Litouskim u XVIII stahoddzi*, składalniki A. Macuk, R. Jurgaitis (*Aktualnyje problemy istorii i kultury. Zbornik nawukowych artykułau*, выпуск 2), Minsk 2020, s. 258–280.
- Rolnik D., *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.
- Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška. Dakataro disertacija*, Vilnius 2013 [dysertacja doktorska w formacie .pdf].
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. I (*Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpraca U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. II (*Województwo trockie XIV–XVIII wiek*), red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, współpraca A. Macuk, J. Aniszczanko, Warszawa 2009.
- Włodarczyk J., *Sejmiki łączyckie*, Łódź 1973.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 59–66.
- Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013.
- Zielińska Z., *Poniatowski Michał Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXVII, Wrocław 1983, s. 455–471.
- Zwierzycowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003.
- Zwierzycowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010.

WITOLD FILIPCZAK
UNIVERSITY OF LODZ

**A few comments on Lithuanian *sejmiks*
in the times of Permanent Council in the context of
parliamentary practice in the county of Kaunas**

This article discusses selected aspects of the way Lithuanian *sejmiks* proceeded in the times of Permanent Council (especially in the years 1776–1786). The author refers to particular pieces of information on the county of Kaunas which were mentioned in *Akta sejmiku kowieńskiego w latach 1733–1795* published by Monika Jusupović in 2019. The information found in the abovementioned book was tested against the relevant data concerning the *sejmiks* of Lida and Ukmergė collected in the process of research in the archives of Minsk and Vilnius. For comparative reasons the author of this article makes use of the results of research by Lithuanian historians (on the *sejmik* of Vilnius) as well as the contributions of Polish and Belarusian historians. The author focuses (among others) on the functioning of economic, relational and electoral *sejmiks*. The article also contains information on different types of *sejmik* documents which were typical for Lithuanian parliamentary practice. Besides, it discusses additional items of information related to the political life in the county of Kaunas which were not referred to by M. Jusupović. The final part of the article emphasizes distinctive aspects of research on the Lithuanian parliamentary practice. Owing to the custom of signing the *sejmik* lauda by the unlimited number of participants, it is now possible to state roughly how large the gathering was. In the second part of the 18th c. there were still considerable differences between the *sejmiks* in the Crown and Lithuania even though the models in respective countries tended to converge.

Keywords: *sejmiks* (dietines), Parliamentarism, Grand Duchy of Lithuania in 18th c. Kaunas, Lida, Ukmergė (Vilkmergė).